

Nyelvészeti tanulmányok. Írták tisztelői, barátai és tanítványai. Szerkesztette Bárczi Géza és Benkő Loránd. Bp. 1956. Akadémiai K. 711 1.

A magyar nyelvtudomány legnagyobb élő képviselőjének hetvenedik születésnapjára a tisztelők, barátok és tanítványok — a magyar nyelvtudomány színeje és több neves külföldi tudós — mintegy 120 dolgozattal róttá le tiszteletét és háláját. Az irodalomtörténethez legközelebb álló rokontudomány imponáns seregszemléje ez a kötet, áttekintést nyújt a hazai nyelvtudomány mai képviselőiről, munkásságuk jellegéről, irányáról, a magyar nyelvtudományt foglalkoztató kutatási ágakról és problémákról. Az általános nyelvtudománytól, a magyar nyelvészet legkülönbözőbb diszciplínáin át a rokon és az idegen nyelvek kutatásáig — rendkívül széles területet ölel fel a vaskos gyűjtemény, de túlnyomó többségben a magyar nyelvre vonatkozó tanulmányok dominálnak benne — érthetően. Sokoldalúsága és gazdagsága folytán a *Pais-Emlékkönyv* egy tudomány mai helyzetének valóságos keresztmetszetét adja, s így igen alkalmas a magyar nyelvtudomány mai állásának értékelésére, erényeinek és hiányainak megállapítására. Ez természetesen nem az irodalomtörténész-bíráló feladata, de az már igen, hogy számba vegye: a magyar nyelvtesztosok mennyire terjesztik ki figyelmüket a magyar irodalomra, illetve az irodalmi és nyelvi kutatás határterületeire.

Egy ilyen számbavétel pozitív eredményre zárul. Nem is lehet de másképpen egy olyan kötetnél, mely címlapján Pais Dezső nevét viseli, akinek munkássága mindenki másénál jobban tanúsítja a két tudomány egymásra utaltságát, s aki nemcsak kitűnő ismerője a magyar irodalomtörténetnek, hanem számos írásával jelentékeny művelője is. Bárczi Gézának Pais munkásságát és emberi vonásait találóan és szeretettel elemző bevezető cikkéből és Mikesy Sándor Pais-bibliográfiájából egyaránt meggyőződhetünk a nagy tudós irodalomtörténeti munkásságának, illetve az irodalomtudományt közvetlenül segítő nyelvészeti vizsgálatainak meglepő gazdagságáról. Mint irodalomtörténész kezdte pályáját, s bár néhány év után egyre inkább, majd végleg a nyelvtudomány munkássainak sorába lépett, kapcsolatait az irodalomtörténetírással sohasem veszítette el. Kemény Zsigmond állt érdeklődése középpontjában a kezdeti években, s különösen *Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet* című nagyobb értéke, de számos kisebb cikke és levélpublikációja is, maradandó és értékes helyet biztosít számára a Kemény-kutatás történetében. Kemény mellett Pais műveinek bibliográfiájában ott találjuk Janus

Pannonius, Zrínyi, Arany János, Madách, Eötvös nevét is, jelölül széleskörű irodalmi érdeklődésének. Bár a szorosabban vett irodalomtörténeti dolgozatok később csaknem eltűnnek Pais tudományos oeuvre-jéből, bőségesen kárpótolnak értük azok a tanulmányai, melyekben mint nyelvész, a nyelvtudomány szempontjaival és eszközeivel járul hozzá fontos irodalomtörténeti kérdések megoldásához. Elsősorban Anonymus-kutatásaira, a régi magyar énekmondókkal kapcsolatos vizsgálataira, valamint a magyar irodalmi nyelvről szóló úttörő munkájára gondolok, de említhetném az egyes irodalmi emlékek nyelvi interpretációjával nyújtott segítségét (pl. a *Szendrői hegedősének*, vagy Balassi versei esetében) is. Pais Dezső életművének ez a krypto-irodalomtörténész jellege is rányomja bélyegét barátainak és tanítványainak kötetére; ez a körülmény fokozottan megokolttá teszi figyelmünket.

A kötet tartalomjegyzéke, a nyelvtudomány mai kutatási ágai között, két olyan diszciplínát is jelez, mely a legszorosabban kapcsolódik a magyar irodalomtörténethez. Az egyik az irodalmi nyelv, a másik a stílustörténet kutatása, s örömmel vehetjük tudomásul, hogy ezek a nem is olyan régen még elhanyagolt feladatok ma már egyre több kutatót vonzanak — jórészt éppen Pais Dezső tudományszervező, ösztönző és nevelő munkájának eredményeként. Az irodalmi nyelvről szóló dolgozatok mind komoly tanulságokkal szolgálnak az irodalomtörténet számára. Bóka László (*Nyelv és halhatatlanság*) cikke a lírai esszéig ígérő cím ellenére nagyon is konkrét és érdekes mondanivalót tartalmaz. Az „Ave maris stella” kezdetű középkori himnusznak Festetics-kódexbeli és Babits-féle fordítását veti össze annak érdekében, hogy a költői alkotások nyelvi marandóságának törvényszerűségeibe pillant-hasson. Megállapítja, hogy a későközépkori fordítás szókinccse nagyon keveset avult ötödfélszáz év alatt, s így a XX. századi fordítás terminológiája alig tér el tőle. Kár, hogy nem kapcsolta be vizsgálatának körébe Nyéki Vörös Mátyás fordítását is, mely Pázmány *Imádságoskönyvé*-ben (1606) jelent meg, mert ez még jobban megerősítette volna következtetései helyességét. Az egyetlen, de tipikus példa elemzéséből azt a tanulságot vonja le, hogy „a költői művek halhatatlanságának egyik titka, hogy mi a költői mű nyelvi anyagában az alapszókinccs és a szótári szókinccslet közötti arány.” Mennél erősebben érvényesül az előbbi, annál erősebb lesz

nyelvi tartóssága. Eckhardt Sándor (*Nyelv-járási alakok küzdelme az irodalmi nyelvvel a régi magyar irodalomban*) az egyes számú imperatívusi j elmaradásának, illetve pótló nyújtásának régi eseteit vizsgálva nemcsak azt bizonyítja, hogy a nyomdák már a XVI. században miképpen kezdték visszaszorítani a különböző nyelvjárási alakokat, hanem Balassi szövegkritikájához is új szempontokat ad. Rokon témát tárgyal Ruzsiczky Éva cikke (*Kazinczy Ferenc irodalmi nyelvünk egységéért*), mely Kazinczynak a nyelvjárások elleni harcáról, s egy nyelvjárások feletti irodalmi nyelv érdekében való küzdelméről számol be.

A nyelvjárási s az ezzel kapcsolatos nyelvi, irodalmi polémiák a magyar irodalomtörténelem és nyelvészek egyik leghálásabb közös munkaterülete. Ezt nemcsak Ruzsiczky érdekes dolgozata bizonyítja, de a kötet három másik írása is, melyek a *Nyelvtudománytörténet* című fejezetben foglalnak helyet. Gáldi László (*A Kisded Szó-tár első „bővítése”*) Baróti Szabó nyelvművelő munkásságának ismeretét gazdagítja egy fontos új adalékkal; Rubinyi Mózes (*Verseghy Ferenc*) a nyelvész és nyelvművelő Verseghyről rajzol megértő, de tárgyilagos portrét; A. Kövesi Magda pedig (*A Debreceni Grammatika és Kazinczy vádjai*) a Kazicz által oly hevesen támadott *Debreceni Grammatika*-t igyekszik rehabilitálni. Ez az utóbbi dolgozat némi ellentmondásra kényszeríti az irodalomtörténezt. El kell ugyan ismerni, hogy a nyelvtudomány múltjának mai vizsgálója nem helyezkedhet egy még olyan nagy író egykorú álláspontjára, hanem a tudománytörténet mai szempontjai szerint kell, hogy értékelje a *Debreceni Grammatika* tételének nyelvészeti értékét, a magyar nyelvtudomány történetében betöltött helyét. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy Kazinczy vádjai túlzóak voltak, de sajnós nem veszi tekintetbe az egykorú polémia történeti szerepét, s így Kazinczy fellépésével szemben meglehetősen értetlen. Pedig az irodalomtudomány már eléggé tisztázta, hogy mi volt a Kazinczy és a debreceniek közti vita funkciója; s a Kazinczy által képviselt *út, tendencia* helyességén nem változtat a debreceni grammatikusok nyelvtani tételének helyessége.

Az irodalmi nyelvről szóló tanulmányok között foglal helyet a kötet két tisztán irodalomtörténeti jellegű írása. Horváth János (*Apró adat Arany Jánosról*) édesapjának Aranyról szóló feljegyzését ismerteti, kis adalékot szolgáltatva a nagy költő jellemképéhez. Jelentős ez a közlés azért is, mert rámutat Horváth János Arany-tiszteletének, Arany iránti fokozott érdeklődésének egyik gyökerére: a családi hagyományra, édesapjának Arannyal való személyes ismeretségére. A másik irodalomtörténeti dolgozatban

Korompay Bertalan (*Lúdas Matyi meséje az ukrán és orosz néphagyományban*) igen érdekes megállapítást tesz: kimutatja, hogy a Lúdas Matyi meséje hasonló formában csak az ukrán és orosz folklórban fordul elő, s nagyon valószínű, hogy a témát innen ismertette meg Fazekas, galíciai katonáskodása idején.

A stílustörténeti tanulmányok csoportjában Dénes Szilárd Móricz Zsigmond, R. Hutás Magdolna József Attila, Kovalovszky Miklós Krúdy Gyula, T. Lovas Rózsa a Bánk bán, Szilágyi Ferenc pedig Csokonai stílusának, illetve költői nyelvének egyes vonásait világítja meg. Kiemelkedik e cikkek közül Kovalovszky írása (*Krúdy Gyula és a nevek*), mely az irodalom művészi sajátosságai iránti igen nagy érzékkel mutatja ki, hogy Krúdy stílusában a névadás milyen jelentős tényező a műveire jellemző sajátosan irreális légkör megteremtésében. Az egyes írók stílusát vizsgáló cikkek mellett csak egyetlen egy, a Terestyéni Ferencé (*A melléknév jelzői szerepének és stilisztikai értékének fejlődése a romantizmus korában*) vállalkozik egy művészi stílusáramlat valamely nyelvi jellegzetességének megvilágítására. A régebbi magyar irodalomból és a romantika irodalmi termékeiből vett példák összehasonlítása után érdekesen bizonyítja, hogy a melléknévek jelzői használatában milyen hallatlan gazdagodás következett be a romantika elterjedése során, ami az ilyen típusú vizsgálatok fontos és tanulságos voltára figyelmeztet.

A *Pais-Emlékkönyv* irodalomtörténeti tanulságainak regisztrálása során korántsem szorítkozhatunk azonban a nyelv- és irodalomtudomány határterületeit érintő említett fejezetekre. A legkülönbözőbb szóalaktani, szójelentéstani, mondattani, szótörténeti, nyelvjárástani dolgozatokban egyaránt számos adalékokra bukkanhat az irodalomtörténeész. Szeretném ezt azzal illusztrálni, hogy megemlítem, mi mindent értékesíthet a kötet anyagából például a Zrínyi-kutató, holott az irodalmi nyelvről és stílusról szóló fejezetek egyetlen dolgozata sem foglalkozik a *Szigeti veszedelem* költőjével. A mondattani tanulmányok között találjuk azonban Bárczi Géza cikkét *A tárgyas igeragozás használata Zrínyi műveiben* címmel, mely rendszerezi a Zrínyinél e téren jelentkező nyelvi szabálytalanságokat, s kimutatja, hogy ezek főként az eposzban gyakoriak. Ennek magyarázatául feltételezni kénytelen, hogy „Zrínyi tudatosan, stílusalakító szándékkal, az archaizálás egyik fogásaképp élhetett” a tárgyas igeragozás szabálytalan alkalmazásával — újabb kis, de fontos adalékok szolgáltatva ezzel ahhoz a sokat vitatott kérdéshez, hogy a *Szigeti veszedelem* szabálytalanságai (nyelvi, verselési téren) a költő hanyagságának, gyors munkájának vagy pedig költői tudatosságának megnyilvánulásai-e. Zrínyi nyelvének,

költői stílusának ismeretét segíti elő Kelemen József egyik szóalaktani közleménye (a *nőtön-nő-féle* kifejezésekről). Megállapítja, hogy ezek a beszélt nyelv régi tartozékai voltak, s a XVI. században a beszélt nyelvhez közel álló műfajok (prédikáció, hitvita) révén áramlottak be az irodalomba, majd később a költői nyelvben is meggyökeresedtek, s a *Szigeti veszedelem*-ben is sűrűn szerepelnek. Mikor arra mutat rá, hogy ezek a nyomatékos, emfaticus szerepű kifejezések Kazinczy korában, a finomabb irodalmi stílus kialakulásakor kivesszünk és más, árnyaltabb szerkezeteknek adják át helyüket, akkor voltaképpen a barokk és klasszicista stílus közti különbség egyik nyelvi jelenségére irányítja a figyelmet. A Zrínyi-könyvtár kéziratai közt talált hadtudományi kivonatok nyelvi jelenségeiről szól Horváth Mária dolgozata (*A német „landsknecht” nyelv magyar irodalmi emlékeiből*), figyelmeztetve a kutatókat, hogy többet érdemes ezekkel a vitás szerzőségű írásokkal foglalkozni. Kár, hogy Széchy Károly hibás közlésének áldozatul esve, következetesen *extractatus*-oknak nevezi e kivonatokot, a helyes *extractus* helyett, pedig a *Bibliotheca Zrínyiana* c. kiadvány helyesen közölte a címet. Nem jutnak el Zrínyiig, de Zrínyi nyelvének megértéséhez egyengetik az utat Kubinyi László Zala megyei nyelvjárástörténeti adalékai. Csak középkori adatokat ismeret, de ha ez a munka továbbfolytatódik, akkor végre lehetővé fog válni Zrínyi nyelvjárásának pontos meghatározása. Zrínyi stí-

lusának ismeretéhez Terestyéni Ferenc már említett tanulmánya is hozzájárul. Mikor megállapítja, hogy a romantika írói a melléknevek újszerű használatával megvalósították az érzetek transzponálását, összevegyítését, akkor rámutat arra, hogy a régebbi irodalomban ilyesmire csak elvétve találunk példát, leginkább Zrínyinél. Hozzátehetjük ehhez, hogy az ilyen, még kellően fel nem tárt, apró mozzanatok sokaságának nagy része lehetett abban, hogy Zrínyi költészetét a romantika írói oly közel érezték magukhoz.

Megjegyzéseimmel nem elősorolni, csak éreztetni akartam, hogy a *Pais-Emlékkönyv* mennyi hasznos új ismeretet nyújt a magyar irodalomtörténet számára. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a magyar nyelvtudomány művelői ma sokkal többet foglalkoznak a magyar irodalmat is érintő kérdésekkel, mint a múltban. Legfeljebb azt hiányolhatjuk, hogy legtöbbször — Kovalovszky például dicséretes kivétel — kinosan vigyáz arra, hogy ne lépje túl a nyelvészet illetékességének határát, s nem vonja le a nyelvészeti, stilisztikai vizsgálatokból sokszor önként adódó irodalomtörténeti következtetéseket. Pedig Pais Dezső példája éppen nem erre biztatja őket: ő — ha kutatásai úgy hozzák — sohasem habozik beavatkozni a testvértudomány „belügyeibe”. Reméljük, hogy efféle „hatásköri túllépéseinek” áldásos voltát a jövőben is gyakran fogjuk még tapasztalni.

Klanciczay Tibor

Makay Gusztáv: „Édes hazám, fogadj szívedbe!...”* Versértelmezések. Bp. 1959. Szépirodalmi K. 411 l.

Huszonkilenc ismert költőtől, két névtelen szerzőtől származó s két népköltészeti terméként számon tartott, összesen *hetvennégy* vers elemzését („értelmezését”) nyújtja Makay Gusztáv ebben a könyvében. (A könyv befejező soraiiban ugyan „*harmadjélszáz* gyönyörű magyar versre” tekint vissza, de az testvérek közt is legalább 250 lenne.) A *költők* kiválasztásában a szerző azt az óvatot elvet követi, hogy élő szerzőtől nem hoz verset: a felvett költők névsora így Bornemisza Pétertől Radnóti Miklósig tart. A *költemények* kiválasztásában már erősebb vívódás érezhető: hol az irodalomtörténet hagyományos értékelése, hol a korszerűség igénye, hol a motívumok rokonsága, majd meg egy megközelítően teljes pályakép sugallata, végül pedig a szerzőnek elkerülhetetlen szubjektív vonzalma érvényesül.

„Versértelmezések” — így jelöli meg az alcím a könyv műfaját. Az „Előszó az olvasóhoz” aztán részletesebben is kifejti a szerző célját: „a vers teljes megértéséhez, a szöveg

minden titkának, tartalmi és formai értékeinek fölfedezéséhez, nyílt és rejtett szépségeinek élvezéséhez szeretném hozzásegíteni a versek kedvelőit”. Ez a célkitűzés — a teljességnek és minden összefüggésnek ilyen hangoztatásával — kimondatlanul is a marxista elemző módszer igényét tartalmazza. Ezzel Makay olyan magasságra állítja a mércét, hogy a kísérlet: átjutni rajta — önmagában is tiszteltetle méltó. Ha ugyanis ezzel a marxista igénytől közeledünk egy-egy költeményhez, az — miközben megmarad saját külön problematikával bíró egyedi, egyszerű alkotásnak — egyszersmind része többféle egésznek: az írói életműnek, a nemzeti, sőt a világirodalmi fejlődésnek is. Rész és egész e kölcsönhatása érvényesül mind a tartalom, mind a forma területén, de részben e kettő viszonyában, részben az egyes költeményekre vonatkozóan esetenként más-más jellel, eredménnyel. Csak e megfontolások

Furcsa ellentmondás, hogy a cím „szívedbe” szava a könyvben — a borítólapon kivételével — mindenütt (fűlön, előtérlapon, címlapon, szövegközlésben hosszú *i*-vel szerepel. Persze a helyesírás így kívánja, de József Attila (jambusban) rövid *i*-vel írta. Vö.: József A. Összes Művei, II. 220.

figyelembévételeivel értjük meg, milyen komplex és merész vállalkozás, milyen sok irányú és alapos jártasságot kíván meg a marxista igényű verselemzés. Nemcsak a monográfus anyagismeretével kell rendelkezni (több költő tekintetében), nemcsak az egész fejlődési összfüggéseit feltáró irodalom- és társadalomtörténet eredményeit kell ismerni (több évszázad összefüggésében), hanem ugyanakkor megbízható ismeretek szükségesek az esztétika, pszichológia, a világirodalom, a nyelvtudomány, a stílus, a verstan stb. terén, hogy az egyéni, beleértve képességről ne is beszéljünk.

A feladat ilyen mérvű összetettségének ismeretében aligha várható, hogy már az első kísérlet *teljes* sikerrel járjon, Makay Gusztáv esetében sem, még ha jól ismerjük is egy ilyen munka elvégzéséhez szükséges kiváló adottságait. Érthető, ha az említett területek egyikén (elsősorban a forma terén) biztosabban, a másikon (pl. a történeti, társadalmi szemlélet érvényesítésében) bizonytalanabban mozog; ha a régebbi irodalmi, esztétikai, stilisztikai szemlélet nyomai még fel-lelhetők (pletykázó életrajzi adatok, a tájjelleggel való magyarázat pl. Babits esetében, a szépség irracionális, elemelhetetlen voltának olykor túlhangsúlyozása, az öncélú szépségre törekvő, poentírozó stílus kísértése stb.). Szemére lehet hányni, hogy szervezetlenül (és utalás nélkül) használja fel mások korábbi eredményeit, hogy az elemzést olykor a „méltatás” pótolja és így tovább.

Lehet, mondom, hibáztatni, sőt: e hibákra rá is kell mutatni. A végső konklúzió azonban mégis az, hogy Makay Gusztáv *általában* meg tudott birkózni a komplex feladattal, hogy könyve *általában* közel jár ahhoz az eszményhez, melyet a korszerű verselemzésről kialakítottunk. Nemcsak az elengedhetetlen irodalomtörténeti jártasság van meg a szerzőben, nemcsak a műfaji, formai, stilisztikai kérdésekben mozog otthonosan, hanem a verset élménnyé is tudja tenni, mondanivalóját a költők közelségében költőivé finomodó, költőkhez méltó művészi prózában adja is elő.

Pedig Makay könyvének nem is ez az igaz értéke és haszna. A könyv nem irodalomtörténetesek számára készült: sokkal inkább pedagógusoknak és a versolvasásra, vershallgatásra meghatározható érhely rászokott széles tömegeknek. Kell hát, hogy pedagógiai és népszerűsítő szempontok is helyet kapjanak benne. Makay Gusztáv, a pedagógus, a kelles előadó és alázatos irodalomnépszerűsítő nem tér ki könyvének e feladatai elől sem: tisztában lévén olvasóközönségének kulturális differenciáltságával, régi és idegen szavakat magyaráz, elemi fejlődéstörténeti, műfaji, esztétikai, stilisztikai, verstani stb. ismereteket közöl. Ha mást nem végzett, csak azt, hogy ezen elemi ismeretek nyújtása után és

ezek alapjáról a széles olvasó tömegeknek élvezetesen, olvasmányosan közvetítette az irodalomtudománynak a korszerű verselemzésben felhasználható és felhasználandó eredményeit, könyve akkor is úttörő jelentőségű. Az „Éhe a Szépnek” nyer benne eligazítást, megvilágítást és kielégülést.

Martinkó András

Fitz Jenő: A középkori Székesfehérvár.

Székesfehérvár, 1957. István Király Múzeum. 28 l. (István Király Múzeum Közleményei, B. sorozat 11.)

Új tudományos eredmények helyett jelenlegi ismereteink összefoglalására vállalkozott a szerző ebben a tanulmányában, s azt mondhatjuk, hogy e tekintetben nem is kelt csalódást. Méltányolnunk kell azt a törekvését, hogy témájának sokoldalú megvilágítása érdekében figyelemmel volt az egykorú török és francia forrásokra is, sajnálatos azonban, hogy ugyanakkor nem aknáztta ki a német anyagot. Más összefüggésben idézte ugyan az ismert *Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin* c. naplót, annál érthetlenebb viszont, miért mellőzte mégis Székesfehérvárra vonatkozó viszonylag sok (összesen nyolc) utalását.

Különösen érdekes lett volna, ha kitér a gyermek V. László 1440 pünkösdjén lefolyt koronázásának történetére, melyet Kottanner nemcsak földrajzi vonatkozásait és ceremóniális aktusait tekintve is érdekesen részletez, de mert leírását egy fontos elvi indoklással is tetézi. Ebben világosan megmondja, hogy a koronát azért kellett titokban Visegrádról elszállítani Fehérvárra, mert a magyar királykoronázást három tényező együttes jelenléte teszi törvényessé: „das ain gesaz ist das, und das haisst, dar ain kung zu Ungern sol gekront werden mit der heiligen kron, das ander das in sol kroenen der erzbischove zu Gran, das dritt, dar die kronung sol beschehen zu Weysenburg.” (38. l.).

Gondosan kiépített vázlatát adta Fitz a középkori Székesfehérvár magas színvonalú szellemi életének is. A magyar irodalomtörténet számottevő krónikái keletkeztek e városban, olyanok, amelyek ma is állandó tárgyai a kutatásoknak. Fitz ezeket aligha kísérte kellő figyelemmel, különben nem Hóman Bálint gesta-kutatásait tekintené még mindig a legfrissebb eredménynek. Csak így történhetett, hogy Akos mester neve elő sem fordul nála. Hibátlanabb a reneszánsz korával foglalkozó néhány bekezdés. Ezekben joggal helyezte Fitz az első helyre Kálmán-csehy Domonkost, a város kiváló humanista műveltségű prépostját — akiről Fraknoi

rövid tanulmánya (1898) óta mindaddig nem készült méltó összefoglalás.

A gazdag jegyzetapparátus használhatóságát nem is annyira a sajtóhibák (pl.: „Aus dem [!] Denwürdigkeiten [!] d. Helene Kottanerin [!], Leipzig 1864. [helyesen: 1846] stb.), és elírások (Csánki Dezsd és nem: Dénes stb.), mint inkább a legújabb eredmények (Győrffy György, ifj. Horváth János) regisztrálásának hiánya okozza. Mindezek ellenére érdemesnek tartjuk, hogy Fitz Jenő alapos helyismeretet bizonyító munkájára felhívjuk a figyelmet.

V. Kovács Sándor

Comenius, Johannes Amos: A látható világ. Az 1669-ben megjelent háromnyelvű kiadás magyar szövege alapján és fapetszeteivel közzétette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb György. Bp. 1959. Magyar Helikon. 343 1.

Comenius magyarországi tartózkodásának néhány évére esik legnagyobb hatású művének végső formába öntése. A cseh polihisztor a reneszánsz tudóstípus sokoldalú felkészültségével írta meg könyvét a pedagógiai elmélet és gyakorlat összekapcsolásának jegyében. Minthogy Comenius a pánszofikus gondolat híve és terjesztője volt, tankönyvét kora általános ismereteinek leegyszerűsített, népszerű foglalatokként építette fel. Az *Orbis pictus* valóban azzá is lett, aminek szerzője szánta: tankönyv. Ebből a szempontból jogosultnak tűnik, ha jobbára neveléstörténeti értéket tulajdonítanak neki. A pánszofia gondolatának érvényesülése azonban megadja a lehetőséget arra, hogy Comenius könyvében a magyar irodalomtörténetírás is többet lásson egy XVII. századi, annak idején nagy hatást kiváltó, kétségtelenül úttörő jelentőségű iskolai tankönyvénél.

És valóban, az *Orbis pictus* valóságos művelődéstörténeti forrásmunka. Állandó utalásokat találunk benne a társadalmi élet korabeli általános szokásaira, a polgári életforma különféle problémáira (városi élet és az ezzel együttjáró új erkölcsi normák stb.), a civilizáció mindinkább elterjedő jelenségeire (papírgyártás, könyvnyomtatás, könyvkötészet stb.), és természetesen a tudomány és a művészet jelentőségére. Megkülönböztetett figyelemmel ír Comenius a könyvről. Külön fejezetben szól (XCVI.) ismertető jegyeiről, részletesen ismerteti az „író-deáki mesterség”-et (XCI.), bemutatja olvasóinak a „könyváros bolt”-ot (XCIV.), és mindezeknél bővebben méltatja az általa „tanuló-ház”-nak nevezett könyvtárat (XCVIII.). A Comeniustól érintett korjellemző művelődéstörténeti adatok részletekbe menő elemzése messze vezetne, de most nem lehet célunk.

Mindenesetre az *Orbis pictus* Geréb György gondozásában megjelent új kiadása lehetővé teszi, hogy Comeniusnak ez a műve és általában egész munkássága a neveléstörténeti szempontú méltatások után végre a magyar irodalomtörténezszek figyelmét is felkeltsse és ösztönözze őket további, halasztást nem tűrő adósságuk törlesztésére.

Szentesi Miklós

Vörös Károly: Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez. Bp. 1958. Akadémiai K. 72 1. (Irodalomtörténeti Füzetek, 17.)

Vörös Károly a nemesi ellenállás köz-nemesi ideológiájú költőjének életéből egy-egy mozzanatot, életének, működésének elmentmondásos vonásait ragadja ki három kis tanulmányban: 1. Horváth és a somogyi inszurgensek zendülése; 2. Horváth és a „Stájer Tánc”; 3. Horváth és Kazinczy. E dolgozatokban kibomlik előttünk színesen és sokrétűen Horváth egyénisége, magatartása. Általában nagy írók életének, pályájának egy-egy homályba vesző részét szokták olyan szenvedélyesen kinyomozni, érdekfeszítően leírni, mint ezt Vörös Károly teszi Pálóczi Horváth esetében. Megérte a fáradságot, a szorgalmasan napfényre hozott adatok nemcsak egy második vonalbeli írókat mutatnak meg sokkal árnyaltabban, de az egész kort, a korban annak a társadalmi és írói rétegnek magatartását, melyhez Pálóczi Horváth tartozott. Vörös Károly az Országos Levéltárban végzett kutatásai eredményeit tárja elének, de az ismertnek tartott Kazinczy-levelezés kötetekből is sok újat hozott napfényre. Jellegét tekintve a tanulmány III. része elválik az előző kettőtől. Ez kísérlet Horváth és Kazinczy kapcsolatainak értékelésére. Nem is lehetett az előző kettőhöz szorosabbra fűzni. Ez a III. fejezet egyébként több ponton kiegészítésre szorult: jó lett volna pontosabban kijelölni Kazinczy helyét Pálóczi Horváth és Kőlcsey között, arról is szívesen olvastunk volna többet, hogy miképp vélekedett Horváth a kritikáról. Itt kiegészítésül megjegyzem, érdemes lenne e szempontból megvizsgálni Horváth Ádám vitáját Batsányival a kritika elfogadásáról és a szerző, az alkotó egyén művének sérthetetlenségéről (Kaz. Lev. I. 285—286. 289. II. 37. stb.); Horváth már 1789—90-ben Kazinczy véleményét vallja.

A III. fejezetben — részben a terjedelem korlátozott volta miatt indokolt — hiányságok ellenére, Vörös Károly értékes új szempontokat ad arra, hogy Kazinczy mennyire vízvázlasztó szerepet töltött be a kor irodalmi életében.

Az első fejezetben Vörös Károly igen érdekes adatokat közöl, melyek jellemzőek arra nézve, hogy a nemesség egyes rétegei milyen magatartást tanúsítottak a francia forradalom hatását mutató parasztmozgalmak idején. Az I. és II. fejezetben közöltek beszédes példák nemcsak Pálóczi Horváth egy időben jelentkező parasztelenségére és németellenességére, de a köznemesség 1795 utáni magatartására is.

Kovács Győző

Környei Elek: Eötvös József Ercsiben. Székesfehérvár, 1959. István Király Múzeum. 56 l. 28 t. (István Király Múzeum Közleményei, B. sorozat 19.)

A Székesfehérvári Múzeum kiadványainak célja a Fejér megyével kapcsolatos irodalomtörténeti, történeti, művészi értékek ismertetése. Környei Elek témája még ennél — az amúgy is szűk — területnél is jobban körülhatárolt: Ercsihez kötött. Írók, politikusok életművét helyhez kötni lehetetlen, hisz minden ember pályája, életműve teljes, egységes egész, s ha tartózkodási helyek szerint fel is bontható, e feldarabolás többnyire csak külsőleges.

Ezért e munka is többet tárgyal, mint címe után következtetni lehet. Főbb mozzanataiban végigkíséri Eötvös Józsefet egész életén, Ercsiben eltöltött gyermekkorától kezdve pályája végpontjáig, mikoris egy „erőtéljes, szabadszellemtől pap” — Radnics Imre — imát mond hamvai felett.

A munka három részre tagolható. Az elsőben az Eötvös- és Lilien-család történetének vázlatos áttekintése után a szerző foglalkozik Eötvös nevelésével, iskoláival, az Ercsiben töltött nyári szünidőkkel, bemutatja az odaérkező vendégeket, figyelemmel kíséri a fiatal Eötvös és a korán elhunyt Palocsay barátságát, megismerjük Eötvöst, mint Fejér megye aljegyzőjét, tanú vagyunk elköltözésének (1841), majd a családi birtok eladásának (1845).

A második részben Eötvös irodalmi munkásságában előforduló Fejér megyei vonatkozásokat ismerjük meg. Láthatjuk, hogyan hatott a Lilien-birtok kapitalizálódó környezete a *Karthauzi*, a vármege tisztikarában töltött szolgálat *A falu jegyzője* és a Dózsa-regény írójára.

Az utolsó részben Eötvös Ercsi mellett elvezető 1865-ös hajóútját, öregkorát, végül halálát mondja el a szerző. Itt tárgyalja Eötvös életének nem Fejér megyei vonatkozású szakaszát is: 1849 utáni pályáját.

A gondosan írott munkát jegyzetek és függelékként csatolt képek sora zárja le.

Bertényi Iván

Rejtő István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák. Bp. 1959. Akadémiai K. 107 l. 3. t. (Irodalomtörténeti Füzetek, 27.)

A gondos kutató igényességével megírt, a Mikszáth-biográfia hézagain nagy rést betöltő munkát köszönhetünk Rejtő István *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák* c. művében, mely az irodalomtörténeti füzetek sorozatában jelent meg. Rejtő arra a feladatra vállalkozott, hogy eredeti dokumentumok alapján tárja fel Mikszáth életének azon korszakát, melyet csak részben, utalásokból vagy egyáltalán nem ismertünk. E feladatot a diák Mikszáth első irodalmi szárnypróbálgatásait jelentő nyolc vers és négy prózai írása közzétételével jól oldotta meg. A múlt századi rimaszombati protestáns iskola léggörének felidézésével, a tanári testület jellemzésével, az iskola önképzőköre munkásságának ismertetésével azt a környezetet rajzolja meg, amely a család után a legmaradandóbb értelmi és érzelmi hatással volt a diák Mikszáth fejlődésére. A látszólag száraz (de gazdag!) adatok egy töretlenül felfelé ívelő diák értelmi fejlődéséről vallanak. Rejtő az igényes kutató anyagbiztosságával igazítja helyre a Mikszáth-kutatás korábbi tévedéseit (Várdai tévedése. 50. lap). Jó érzékkel keresi ezekben az önképzőköri (gyenge) szárnypróbálgatásokban Mikszáth első irodalmi példaképeit. Terray Károly Kölcsey emléke c. versével kapcsolatban tett megállapítását (gyenge szerzemény!) kiegészíthetjük egy érdekes egybevetéssel. A közölt versrészlet nem más, mint Kossuth Kölcsey-jellemzésének („... egyetlen szemében a nemzet múlt s jelen bánata tökrözött.” Pesti Hírlap 1842) rimbeszedése.

Rejtőt megállapításaiban mértéktartás jellemzi. A tényekre épít, ezek logikáját sehol sem sérti meg. Nem törekszik teljességre, inkább a terület gazdagságára hívja fel a figyelmet. Egyik legfőbb érdeme az ismertetlen, ill. csak részben ismert szövegek publikálása. Az ezekhez fűzött tömör észrevételei — pl. Ezekben már megcsillan Mikszáth későbbi írói erényeinek egyike-másika (94. l.) — helytállóak. A könyv fényképmellékletei nem sikerültek. Tudjuk, hogy a Mikszáth-kéziratok olvasása nemcsak szem-, hanem idegmunka is. A közölt faksimilek azonban alig vagy egyáltalán nem olvashatóak.

Pusztai Gyula

Budapest munkásmozgalma. 1919—1945. Bibliográfia. 1—3. köt. Bp. 1959. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1098 l.

Marxista irodalomtörténetírásunk egyik legnagyobb és legjelentősebb feladata az ellenforradalmi korszak prózájának és költészetének, főleg proletárköltészetének részletes

és gondos feltárása; adatgyűjtés, majd e szí-
lárd alap birtokában egyes régebbi hamis
vagy elavult nézetek kijavítása és az értéke-
lés elvégzése. Ehhez a nagy és jelentőségében
felmérhetetlen munkához minden segítő esz-
közt meg kell ragadni. Hiányzott eddig egy
alapvető, részletes bibliográfia, amely az
egész korabeli munkásmozgalom anyagát fel-
ölelte volna, és tartalmazta volna azon tudomá-
nyos és szépirodalmi művek jegyzékét,
amelyek e kor proletariátusának helyzetét
rajzolták meg több-kevesebb hűséggel. Az el-
múlt év végén a Fővárosi Szabó Ervin Könyv-
tár gondozásában az MSZMP VII. kongresszusa-
ra jelent meg a *Budapest Munkásmozgalma
1919—1945* c. bibliográfia, amely ugyan főleg
a munkásmozgalom történetének tanulmányozásához nélkülözhetetlen, de segítséget
nyújt a proletáriródomalom kutatóinak is.
A bibliográfia bár közel sem teljes, mégis
— külön fejezetben egy csokorba szedi azokat
az írókat, akik vagy a Horthy-korszakban,
vagy már a felszabadulás után az 1920—30-as
évek proletariátusának helyzetéről számoltak
be műveikben.

Az irodalomra vonatkozó anyagot két
részre szakítja a bibliográfia. A *Munkás-
kultúra* c. fejezetben „Irodalom, irodalmi elő-
adások” cím alatt közöl az egyes újságokban,
főleg a Népszavában megjelent irodalmi-est
ismertetéseket, cikkeket az olvasókörök, sza-
valókórusok munkájáról stb., másrészt a kor-
szak költészetére vonatkozó elvi kérdéseket
tisztázó munkákat, vagy egyes proletárirók-
ról megjelenő korábbi, ill. felszabadulás utáni
értékelő jellegű tanulmányokat gyűjt össze.
(Talán nem helyes az, hogy az időrendi sor-
rendet megzavarja a közbeiktatott felszaba-
dulás után megjelenő cikkeket, méltatásokat
stb. egész sora — e megjegyzés különösen vonat-
kozik az említett fejezetre.)

Szerkezetére nézve is jól felépítettnek
mondható a bibliográfia Szépirodalom c.
részfejezete, de még fontosabb az, hogy ki-
tűnően használható a kor kutatói számára.
Az első részben a gyűjteményes kiadások pon-
tos felsorolása szerepel, pl. válogatások
Balázs Anna, Gábor Andor, Goda Gábor,
József Attila, Lukács László, Nagy Lajos,
Várnai Zseni műveiből. A második rész az
egyes műveket ismerteti, pontosan megjelölve
azt is, hogy az egyes művekben milyen
munkásmozgalmi mozzanatok, adatok stb.
vannak feldolgozva. Ahol szükséges, ott közli
az egyes novellák, költemények témáját is
egy mondatban. Nem lehet kétséges, hogy az
egyes írók életművének tanulmányozásához,
pl. Lukács László, Hidas Antal, Pákozdy
Ferenc stb. és az egész proletáriródomalom át-
tekintéséhez komoly segítséget jelenthet e
bibliográfia.

Figyelemre méltó kezdeményezés lenne a
bibliográfia felhasználásával egy olyan válo-

gatás kiadása, amely a Horthy-korszak prole-
tárköltőinek legszebb verseiből állna, és mint-
egy összképet adna arról, hogy az embertelen
korban az emberség éppen a munkásosztály
otthonában kapott helyet.

Rigó László

Gereblyés László: Így volt. Bp. 1959. Mag-
vető K. 122 l.

Több mint harminc éve, hogy a 100%
hasábjain — a kommunisták folyóiratában —
Gereblyés László megrázó helyzetjelentést
közölt a vörösvári bányászok ekkeseredett, de
elszánt és reménykeltő harcáról, s húsz éve is
elmúlt, hogy az ipari munkásság nyomorúsá-
gos élet- és munkakörülményeit a népies moz-
galom folyóirata — a *Válasz* — mutatta be,
ugyancsak tőle.

A magyar munkásosztályt 1937-ben nem-
csak a nagy válságból kilábaló feudálkapita-
lizmus szípolozta, hanem az előretörő fasiz-
mus terrorjával is súlyosbodott a helyzet. Az
ellenforradalmi rendszer ekkorra már kivédte
a feudális maradványok ellen küzdő reform-
törekvések nyomán fellépő szorítást. A népi
írók és a köréjük sereglett — főleg fiatal —
haladó értelmiségiek kezdtek leszámolni az
illúziókkal. A kommunista pártok előtt
Európa-szerte új feladat állt: népfrontpoliti-
kával a fasizmus ellen. A dolgozó osztályok
összefogásának jegyében jelentek meg Gere-
blyés írásai, s ezzel újműfajtört be az irodalom-
ba: a munkásszociográfia. Cikksorozata azon-
ban félbemaradt, mert a *Válasznak*, mint a
Márciusi Front folyóiratának további meg-
jelentését is lehetetlenné tették. Ezért is
nagy jelentőségű, hogy Gereblyésnek a mun-
kások életéről szóló tanulmányai, riportjai
kötetben összegyűjtve újra napvilágot láttak
1959-ben.

Ez a szociográfia kísértetiesen pontos,
hiteles, megrázó és leleplező. Gereblyés nem
megy ismeretlen területre, amikor néhány,
általa kitűnően ismert szakma komplex való-
ságával, egész keresztmetszetével ismertet
meg. Ebben van írásainak egyik ereje. Köny-
vében jellemzően érzékelteti a modern kapita-
lizmus magyarországi kibontakozásának
összes, a munkásságot sújtó velejáróit.

Adatait hivatalos és nem hivatalos statisztikákkal, továbbá a kortársi szakirodalom
alapos ismeretével és felhasználásával teszi
hangsúlyozottá, igazolva egyben a munkás-
szociográfia szükségességét és műfaji létjogo-
sultságát. Gereblyés ábrázolási módszerében
nem találjuk oly erőteljesen a szépírói jelleget,
mint az érzelmi hatásokra jobban apelláló
faluszociográfiákban. A szigorú tárgyi meg-
határozottság s a dolgok egymásra épülő,
láncszerű összekapcsolása éppen így lesz

adekvát kifejezője az erőszakos keretek közé szorított munkássorsnak. Stíluseszközeinek a műfajból eredő sokfélesége, érdekessége olvasmányossá teszi ezeket a közösségi életképeket. Irodalmi értékét is az újszerűségben, az ábrázolásnak ebben az esztétikai és tudományos ötvözetében látjuk meg. A könyv értékét és érdekességét jelentősen emeli a gondosan és találatlan válogatott fénykép- és illusztrációs anyag.

Sokat tanulhatunk és okulhatunk — különösen a fiatalok — Gereblyés László könyvéből, s akik élték azt a kort és ismerték a munkások életét, tanúsíthatják: így volt.

Patyi Sándor

Joós Ferenc és Fenyvessiné Góhér Anna: Az első kecskeméti könyvnyomda története és kiadványainak bibliográfiája. Kecskemét, 1959. Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár Kiadása.

A magyar vidéki városok legújabbkori nyomdájának és irodalmi életének történeti feldolgozása olyan terület, amelyen eddig kevés munka folyt, ezért örömmel kell fogadnunk a szerzők kezdeményezését, Kecskemét művelődéstörténetének számottevő adalékát.

Szilády Károly 1841-ben megindult és 1918-ig működő nyomdája főállásának nagyobb része alatt — amint ez F. Góhér Anna körültekintő bibliográfiájából kitűnik — inkább csak aktuális és hitbuzgalmi nyomtatványokat adott ki. Értékesebbnek bizonyul az első 30 év, amely alatt maga az alapító vezette az üzemet. Joós Ferenc, Kecskemét művelődéstörténetének régi, érdemes kutatója eleven és meggyőző képet rajzol dolgozatában Szilády Károly (Sz. Áron nagybátyja) rokonszenves egyéniségéről, pályájáról. Az irodalomtörténészt különösen érdekelheti az, hogy Szilády közelebbi viszonyban állott Toldy Ferencsel, és Toldy az Akadémia élén szorgalmazta 1843 körül Szilády „typográfiájának” Pestre helyezését, amelyre úgy

látszik nagyobb, feladatokat szándékozott bízni. Ez időből származik Szilády máig is kéziratban levő „Könyvnyomdászati műszótára is. Az 50-es 60-as évek a kecskeméti nyomda fénykora! Arany János *A magyar nemzeti versidomról* írt értekezésén, Tompa Mihály *Egyházi beszédein* és *Halotti emlékbeszédein* kívül itt készült el Horváth György *Don Quijote* fordítása, Victor Hugo *Párizsi Notre-dame-jének* és több drámájának (*Tudor Mária, Borgia Lukrécia*) átültetése. A nyomda „aranykorának” utolsó termékei közé sorolható Baksay Sándor *Pharsalia* tolmácsolása s Abonyi Lajos *A jónó krónikája* c. elbeszélés-gyűjteménye.

Szilády nemcsak szívesen vállalt értékes megbízásokat, hanem tetszetős külsőt is adott azoknak. Hadd hívjuk fel ezzel kapcsolatban Joós Ferenc figyelmét arra, hogy Gyulai Pál az *Alföldi színműtárról* írt bírálatában (I. Dramaturgiai dolgozatok. Bp. 1908, I. k. 13.) külön kiemeli: „A kiállítás és nyomás becsületére válik a kecskeméti nyomdának”. Egyébként meg kell jegyezni, hogy a kiadvány olykor pontosabb és részletesebb lehetne irodalomtörténeti szempontból. Így pl. az említett Cervantes fordítás címlapjáról készült fényképmásolat olyan aláírást kapott, mely szerint ez az *első* magyar *Don Quijote*. Ez azonban nem áll, mert van már egy ifjúsági átdolgozásunk Karády Ignáctól 1848-ból, azonkívül Horváth György műve is francia *átdolgozás* alapján készült, tehát elsősége Győry Vilmos fordításával szemben is csak viszonylagos. (Ld. Szinnyei: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*. Bp. 1941. II. k. 17.) Talán nem ártott volna a bibliográfiában szereplő gyűjteményes kötetek tartalmát részletezve is közölni — pl. az *Alföldi színműtár* esetében. Egyébként a műben közölt címlap-facsimilék jól vannak megválogatva: érdekes pl. 20. századi vonatkozásban Buday Dezsőnek, Kecskemét 1919-es mártírjának művéről készült címlap-fénykép.

Nagy Miklós